

V. GUŠENJE GASOM JEVREJSKIH ŽENA I DECE IZ KONCLOGORA SAJMIŠTE

1. Isporuka gasnog vozila

„Akciona komanda sa specijalnim vozilom Zaurer na drumu sa specijalnim nalogom na putu.“¹

Ovako ili slično je glasio telegram koji je zapovednik sigurnosne policije (BdS) u Srbiji, dr Emanuel Šefer (Schaefer) negde sredinom marta 1942. primio od načelnika Gestapoa u Berlinu, SS-obergrupenfirera Milera (Mueller).² Seferu je „odmah bilo jasno da se pod tim specijalnim vozilom podrazumeva gasno vozilo*, te da pomoću njega treba da se uguše Jevreji iz logora Zemun (Sajmište W. M.).“³

Iz toga je zaključio da su u Berlinu sad odlučili da poubijaju i jevrejske žene i decu pošto su još ranije saznali da je u jesen prethodne godine Vermaht streljao sve jevrejske muškarce.⁴ U toku procesa koji je posle rata protiv njega vođen, odlučno je poricao da su, on lično ili njegova služba, bili naručioci gasnog vozila. Takode je tvrdio da mu prilikom posete Hajdrihu (januara 1942), kad je stupio na dužnost, nije ništa rečeno o slanju gasnog vozila u Srbiju.⁵

¹ Državna uprava (StA) Hanover, 2 Js 299/60 protiv Pradela et al (u nastavku teksta: Proces Pradel), iskaz svedoka Emanuela Sefera, 2. 5. 1966.

² O gušenju gasom Jevreja u Srbiji ostalo je samo malo pisanih dokumenata. Od jevrejskih zatočenika u Zemunu preživelo je jedva pola tuceta lica, koja su u međuvremenu već pomrla. U predstavljanju događaja smo - sa iznimkom nekoliko dostavljenih izveštaja i intervju-a, odnosno, pisama preživelih - uglavnom upućeni na izjave počinilaca prilikom suđenja. Uprkos nepovoljnoj situaciji u pogledu izvora, ipak se može u bitnim glavnim crtama nesumnjivo rekonstruisati ono što je učinjeno.

³ Proces Pradel, „Iskaz svedoka Emanuela Sefera“ 2. 5. 1966.

⁴ Još kao načelnik Gestapoa u Katovicama, čuo je Sefer o korišćenju gasnog vozila za ubijanje umno zaostalih osoba. „Specijalna komanda“ pod Herbertom Langeom sprovodila je tu akciju od kraja 1939. do leta 1940. u lečilištima Pomeranije, istočne Pruske i Poljske (Browning, *Fateful Months*, str. 74-77; o akcijama eutanazije Langeove Specijalne komande u proleće i u leto 1940. u istočnoj Pruskoj, vidi: Beer, *Razvoj gasnog vozila*. Sefer je znao daje Langeova Specijalna komanda počev od zime 1941/42. služila za ubijanje nemačkih i poljskih Jevreja i Roma, pomoću gasnog vozila koje je stacioniralo u poljskom gradu Chelmno (Kulmhof). Do avgusta 1944. u Chelmnu je ugušeno najmanje 150.000, ali verovatno i do 300.000 ljudi (Nacionalsocijalistička masovna ubijanja otrovnim gasom, str. 110 ff.).

⁵ Zemaljski sud u Beču, 27e, Vr 2260, Postupak protiv Herberta Andorfera (u nastavku teksta: Proces Andorfer), Priloženi spisi, Seferova izjava.

*Gasno vozilo - zatvoreni kamion za gušenje zatočenika izduvnim gasom motora. U srpskom jeziku takvo vozilo uobičajeno je da se zove „dušegupka“

Zaslugu za narudžbinu gasnog vozila Turner je pripisao sebi. U privatnom pismu načelniku Himlerovog ličnog štaba, SS obergruppenfireru Karlu Volfu, saopštio je veoma ponosito:

„Još sam pre nekoliko meseci naredio da se streljaju svi Jevreji koji se daju uhvatiti u ovoj zemlji, a sve Jevrejke i decu da zatvore u konclogor, pa sam istovremeno uz pomoć SD pribavio 'vozilo za dezinfekciju', koje ću u roku od 14 dana do četiri nedelje da okonča pražnjenje logoraf...].“⁶

Da li je Turner zaista lično zatražio u Berlinu auto sa gasom, koji on naziva „kolima za dezinfekciju“, to je neizvesno. Brauning smatra da pomenuto pismo predstavlja tipično samozadovoljno preterivanje, kojim je Turner hteo da skrene pažnju Berlina na svoje aktivnosti, utoliko pre što mu je pozicija u januaru 1942. veoma oslabila dolaskom novopostavljenog višeg SS i policijskog firera (HSSPF) za Srbiju, Augusta Majsnera.⁷ Da je Turner stvarno bio inicijator akcije ugušivanja, onda bi on - prema Brauningovom mišljenju - to obelodanio, kao što priличи, u zvaničnom mesečnom izveštaju Berlinu, koji bi bio sačuvan, a ne samo u privatnom pismu Volfu.⁸ Selah, naprotiv, drži sasvim mogućim daje Turner zatražio iz Berlina gasna kola, da bi se jednom za svagda ratosiljao tog odvratnog „jevrejskog problema“ i sa njim povezanih finansijskih i birokratskih opterećenja.⁹

Turnerova tvrdnja godine 1942. daje zatražio iz Berlina gasna kola, proizlazi iz upravo takvih koristoljubivih pobuda, kao i Seferova izjava na poratnom procesu, da nije tražio dopremu gasnih kola iz Berlina za Srbiju. Činjenica da se obe izjave dopunjuju, još ne dokazuje njihovu tačnost. Ipak, ima takvih stanovišta koja podupiru Turnerovu verziju.

Prilikom beogradske „jevrejske konferencije“ u oktobru 1941, Turner se, zajedno sa poslanikom Benclerom, veoma žestoko zalagao za što skoriju deportaciju jevrejskih žena i dece na Istok. Pošto je poslanik Bencler početkom decembra 1941. na putu u Berlin saznao da će se odugovlačiti deportacija obećana za proleće 1942, izvesno je da se on dogovarao o tome sa Turnerom po povratku u Beograd.

Iako je Turner u svojim izveštajima i pismima za Berlin, tašto uzdižući sebe, precenjivao svoju ulogu u „rešavanju jevrejskog pitanja“, predstavljajući sebe jedino odgovornim za dosad primenjene mere protiv Jevreja (streljanje jevrejskih muškaraca i interniranje žena i dece), on je sve do Majsnerovog i Seferovog dolaska nesumnjivo pokretačka snaga u progonu i ubijanju Jevreja u Srbiji. U svojstvu SS grupenfirera i načelnika Vojne uprave, on je u vezi sa pitanjem Jevreja predstavljao sponu između Fuksove akcione grupe i vojnog zapovednika. Kao načelnik Uprave bio je Turner zajedno sa generalnim opunomoćenikom za privredu, još od proleća 1941, nadležan za „ariziranje“ jevrejske imovine; u leto 1941. njemu podređeni Pol. Rex. Bat. 64 streljao je u znak „odmazde“ stotine

⁶ ZStL, 503 AR-Z 372/59, Prepis izvoda Turnerovog pisma Volfu, 11.4. 1942.

⁷ Za biografiju Augusta Majsnera vidi: Birn, Viši SS - i policijski fireri.

⁸ Browning, *Fateful Months*, str. 77.

⁹ Shelach, *Sajmište - An Extermination Camp in Serbia*, str. 250 f.

beogradskih Jevreja, a i u jesen 1941. asistirao je ovaj policijski bataljon Vermahtu pri „streljanju talaca.”¹⁰ Turner je bio taj koji je generalu Bemeu predložio da se prilikom „mera odmazde” hvataju najpre Jevreji i Romi. On je inicirao interniranje jevrejskih muškaraca, a potom i žena i dece i najzad, on je odgovoran i za izgradnju i finansiranje logora Sajmište. U pogledu progona Jevreja, Turner je stalno bio na prvoj liniji fronta, uvek u nastojanju da, isticanjem svoje samoinicijative, učvršćuje svoje pozicije kod berlinskih centrala. Stoga je verovatno da je on postao aktivan i na planu bržeg „rešavanja jevrejskog pitanja”, kada je saznao za odlaganje očekivane deportacije jevrejskih logorskih zatočenika na Istok. Urganje nije bilo u njegovoj sferi uticaja; takode mu nije bilo moguće da likvidaciju jevrejskih žena i dece opravda dosad primenjivanim vojnim izgovorom „streljanja talaca”. Za to su mu bili potrebni kako drukčiji izgovori, tako i tehničko rešenje.

Od jeseni 1941. je Hajnrih Himler, zajedno sa Hajdrihom insistirao na razvijanju nove tehnike za „uklanjanje” Jevreja koja je za situaciju u Srbiji - gdejevrejske žene i decu Vermaht nije mogao streljati, niti su u doglednom vremenu mogli da budu deportovani - izgledala tačno pogodena za uništenje u gasnom vozilu.

Gasno vozilo, u onovremenskim dokumentima, radi kamuflaže nazvano posebna kola, specijalna kola, S-kola, posebno vozilo ili dezinfekciona kola (Turner), predstavljalo je dalje širenje metoda ubijanja koja je već primenjivana s ciljem usmrćivanja umno i telesno retardiranih ljudi (takozvane, eutanazije). U početku korišćenja gasnih kola, u jesen 1939. u ustanove za eutanaziju dovožene su boce sa ugljen-monoksidom, pa je taj gas dostavljan u kabine u kojima je trebalo ugušiti ljude, a koje su bile kamuflirane kao tuš-kabine ili prostorije za inhalaciju, gde su se već nalazile žrtve. Još je krajem 1939. godine Langeova specijalna komanda aktivirala prvobitno gasno vozilo:

„Za odvođenje bolesnika dovezla je Lander komanda [...] veliko, hermetički zatvoreno vozilo nalik na špediterska kola, ispred kojeg je bila priključena neka vučna mašina (tegljač za sedla), a na kojem je sa obe strane bilo ispisano „Kajzerova prodavnica kafe.”¹¹

Ali, to vozilo je doskora funkcionisalo još po istom principu kao gasne komore u ustanovama za eutanaziju. U „kola za kafu” uveden je ugljen-monoksid iz čelične boce smeštene u mašinu za vuču. Kola su, dakle, bila gasna komora na točkovima.

U vreme napada na SSSR počelo se u Kriminalnotehničkom institutu RSHA razmišljati o proizvodnji novog tipa gasnog vozila. U novokonstruisanim kolima se ne bi više koristile boce, već bi se koristio gas iz auspuha vozila. Sirenje rata dalo je i u tom pogledu povoda za tehničke inovacije: pri planiranom korišćenju gasa za ubijanje u SSSR-u, nije bio moguć transport boca sa gasom, usled ogromnih razdaljina u toj zemlji.¹²

¹⁰ Browning, *Fateful Months*, str. 80f.

¹¹ *Nacionalsocijalistička ubijanja otrovnim gasom*, str. 63.

¹² *Isti izvor*, str. 63f.

U avgustu 1941. godine Himler je obavljao inspekciju streljanja koje je vršila akciona grupa B u SSSR-u, jednom lečilištu za umobolne. Pri tom je došao na ideju da i akcione grupe stave u svoj ubilački repertoar usmrćivanje gasom, što je do tada bila praksa samo u „akcijama eutanazije“. Pošto su još početkom septembra 1941. u Minsku i Mogilevu vršeni eksperimenti ubijanja pomoću gasova iz auspuha, predložili su eksperti za gasove Kriminalnotehničkog instituta RSHH Hejdrihu oktobra 1941. da konstruiše gasno vozilo u kojem bi - za razliku od dosadašnjih „Kajzerkafe kola“ - mašina za vuču, priključak i izvor otrovnog gasa bili spojeni.¹³ Hejdrih se složio sa planom i stavio je na raspolaganje potrebna tehnička sredstva.

Već mesec dana nakon toga prvi put je „uspešno“ testiran novi postupak korišćenja gasa iz auspuha prekonstruisanog kamiona u logoru Sachsenhausen nad sovjetskim ratnim zarobljenicima.¹⁴ Na taj način stvorenje prototip gasnog vozila, pa su uskoro prekonstruisana i druga vozila. Decembra 1941. godine dovezeno je u Rigu, Helmno i Poltavu već šest gasnih vozila koja su bila dopuna streljačkim komandama i akcionim grupama za istrebljenje Jevreja.

Himler je bio očaran novom tehnikom ubijanja. Kada mu je u decembru 1941. HSSPF (viši SS i policijski firer) Jekeln javio o streljanju Jevreja iz geta u Rigi, kažu daje Himler izjavio „kako je streljanje suviše komplikovana operacija. Za streljanje - rekao je - potrebni su ljudi koji umeju da streljaju, te da to loše deluje na ljude. Stoga, nastavio je Himler, ipak bi bilo najbolje da se ljudi likvidiraju primenom 'gasnih kola' proizvedenih u Nemačkoj po njegovim uputstvima.“¹⁵

Policija i SD su u toku proizvodnje gasnih kola počevši od leta 1941. tesno saradivali, a od decembra 1941. zajednički organizovali aktiviranje gasnog vozila.¹⁶ Može biti da se Turner, saznajući preko Benclera za odlaganje deportacije srpskih Jevreja još pre dolaska Mejsnera i Sefera (dakle, još u decembru 1941. ili januaru 1942) obratio direktno Himleru, insistirajući na brzem „rešavanju jevrejskog pitanja“. Međutim, još je verovatnije da se Turner o tom pitanju dogovarao sa načelnikom akcione grupe, Vilhelmom Fuksom, koji je bio neposredno odgovoran za upravljanje logorom Sajmište i za njegovo čuvanje. Možda je Fuks već znao da su načelnici akcionih grupa u SSSR-u snabdeveni baš tom najnovijom opremom za ubijanje,¹⁷ pa je u dogovoru sa Turnerom zatražio od RSHA i za Srbiju jedno gasno vozilo. Pretpostavka o takvom toku događaja dobija na verovat-

¹³ Beer, *Dogradnja gasnih kola*, str. 409.

¹⁴ *Nacionalsocijalistička masovna ubijanja otrovnim gasom*, str. 83f.

¹⁵ Jekelnova izjava 21. 12. 1945 (citirano prema: Krausnik/Vilhelm, *Trupa ideološkog rata*, str. 548).

¹⁶ Načelnik ličnog štaba SS rajhsfirera Karla Volfa, vodio je počevši od 1940. godine živu korespondenciju sa Langeovom Zonderkomandom o dugovima u vezi sa korišćenjem „Kajzer kafe vozila“, Nebe, Rukovodilac odeljenja V u RSHH predložio je Hejdrihu ujesen 1941. godine dogradnju mobilnog gasnog auta (Beer, *Dogradnja gasnih kola*, str. 408f.).

¹⁷ Dok su niži poslenici službe gasnog vozila dobili najstrože naređenje da čute, dotle se u vrhovima SS-a brzo pronela vest o akcijama ugušenja Jevreja pomoću „vozila za dezinsekciju“. Tako je načelnik Himlerovog ličnog štaba, Karl Volf, svakako tačno znao šta je Turner mislio kada mu je u aprilu 1942. g. uvijeno pisao daje za Srbiju pribavio „kola za dezinsekciju“ čijom će pomoći „ispražnjenje logora od Jevreja uskoro biti završeno“.

noći Turnerovom izjavom daje „uz SD (misli na načelnika grupe Fuksa - W. M.) pribavio dezinsekciona kola.“¹⁸

U januaru 1942. Fuks je premešten u akcionu grupu A, čije je vođenje 1943. preuzeo na nekoliko meseci.¹⁹ Postavljanjem HSSP firera Majsnera, Turner je i u pogledu „jevrejskih slučajeva“ dalekosežno obezvlašćen. Usled već pomenutog pisma Volfu, konačno „ispražnjenje logora [...] od Majsnerovog dolaska i predaje poslova logora u njegove rake, on gaje od tada i vodio.“²⁰

Na saslušanju pred jugoslovenskim vojnim sudom Majsner je poricao svoju direktnu odgovornost za sudbinu Jevreja u logoru Sajmište. Tvrdio je da je „za postupanje prema Jevrejima [...] BdS (Šefer) neposredna naređenja iz Berlina (dobijao). BdS me je u glavnim crtama izveštavao o svim dobijenim naređenjima, tako da sam bio obavešten o tome kako treba da se postupa sa Jevrejima. [...] Sa tim Jevrejima bavio se BdS, koji je u vezi sa tim pitanjem bio direktno podređen Berlinu. Mene nije zanimalo jevrejsko pitanje, jer se time imao samostalno baviti BdS. [...] Sefer me je svojim izveštajima upoznao sa merama koje su preduzimate protiv Jevreja. [...] Poznato mi je da nije Šefer, mislim godine 1942, saopštio daje iz Berlina stigla na Sajmište komanda sa gasnim kamionom, čiji je zadatak isključivo bio da uguši Jevreje. Vozilo je bilo u upotrebi dva meseca ili tako nešto i u njemu su Jevreji ubijani gasom. Sasvim pouzdano znam da u tom vozilu nisu ubijali nikog dragog do Jevreje. Šefer i pomenuta specijalna komanda dobili su strogi nalog da u tom vozilu ubijaju isključivo Jevreje. Kad je vozilo sa gasnom komorom napustilo Sajmište, tu više nije bilo Jevreja, jer su svi bili na ovaj način likvidirani.“²¹

Ovo Majsnerovo prikazivanje stvari ostavlja jak utisak odbrane, no ono bi moglo da bude tačno u bitnim tačkama. Turnerova primedba da su zadaci Policijske uprave, a time i odgovornost za jevrejske prilike, preneti sa njega na Majsnera, tačna je u pogledu formalne strukture naređivanja. U stvarnosti je, međutim, Majsner, kao odgovorni, samo-koordinirao mere njemu podređenih službi BdS Šefera i zapovednika Redarske policije (BdO) Maja (May), koji su inače radili samostalno, po naredbama svake, pojedinačno pretpostavljene službe u Berlinu (BdS-RSHA, BdO - načelnik Redarske policije). Šefer, koji je na posleratnom suđenju u Saveznoj Republici Nemačkoj imao prilike (a svakako i razloga) da odgovornost za akcije gušenja svali na Majsnera, potvrdio je ove zaključke:

¹⁸ Kao što iz Turnerovog pisma dalje logično proizlazi, on i Fuks su najverovatnije pre 15. 1. 1942. zatražili gasna kola iz Berlina. Turner je pisanjem Volfu hteo da izdejstvuje odgovor na pismo koje je 15. 1. 1942. poslao Himleru. To Turnerovo pismo Himleru nije primljeno. Iz pisma Volfu, međutim, može se indirektno zaključiti da se on u njemu bavio pitanjem šta će biti sa Jevrejima među srpskim oficirima - ratnim zarobljenicima nakon njihovog planiranog povratka u Srbiju, kada ovi Jevreji „hteli-ne hteli, budu spadali među one koji više nemaju rodbinu“, a što bi „ipak lako moglo da stvori komplikacije“. Čini se tako, daje gušenje jevrejskih žena i dece isplanirano još 15. 1. 1942. - molbom za dopremu gasnog vozila, te daje već i pripremljeno. Turner je očitio još u januaru 1942. u mislima „svršio“ sa jevrejskim ženama i decom u konclogoru Sajmište, paje već počeo razmišljati o budućim problemima.

¹⁹ Krausnik/Vilhelm, *Trupa ideološkog rata*, str. 644.

²⁰ Turnerovo pismo Volfu, 11.4. 1942.

²¹ BA, All. Proz. 6, Dok. 1435, Mejsnerovo saslušanje, 4. 9. 1946.

„Ja sam naredbe dobijao neposredno od RSHA u Berlinu, i to, svaki put od odgovarajućeg odeljenja. S druge strane, dužnost mi je bila da izveštavam HSSPF 0 svemu važnom što sam slao u Berlin, da dostavljam prepíše i da mu svakodnevno podnosim izveštaj o situaciji. Ipak, nisam bio HSSPF-u podređen ni u pogledu naredbi, ni disciplinski, već sam neposredno bio potčinjen - kao što je već rečeno - načelniku Sipo-a i SD-a u Berlinu (dr Kalterbruner, a prethodno Hejdrih). Iz toga proizlazi da sam u Beogradu imao samostalnu službu.“²²

On, Šefer, je obavestio Majsnera o dolasku gasnih kola, a radi sledećeg postupka obratio se i lično HSSPF-u, ali su s njim tamo „kratko završili“, opaskom: „Fiererova zapovest“.²³

Nekoliko dana posle telegrafske avize iz Berlina stigla su u Beograd Zaure-rova gasna kola sa dva vozača, SS šarfirera, Geca i Majera (Goetz i Meyer):

„Jevreji su bili veliko opterećenje za nas. Logor se nalazio na hrvatskoj teritoriji; o snabdevanju se brinuo beogradski predsednik policije, a stražu je obezbeđivala nemačka šucpolicija.“²⁴

Zaista, mučna situacija za Seferovu službu.

Kako je deportacija Jevreja u Rumuniju bila nemoguća, Šefer mora da nije bio nesrećan kad mu je šturmbanfirer Fridrih Pradel, nadležan za akcije gasnim kolima (Referent „Vozni park sigurnosne policije“ u RSHA) poslao u Beograd Zaurerovo gasno vozilo sa dva čoveka kao personal za opsluživanje, da bi se mučni jevrejski problem na ovaj način rešio.²⁵ Šefer je obavestio HSSPF-a Mejsnera o svom novom zadatku, pozvao k sebi svog načelnika Gestapoa, šturmbanfirera Bruna Zatlera (Sattler) i ovlastio ga je da pre nego što stigne vozilo, izvrši sve pripreme za glatko odvijanje akcije. Kad su dva „eksperta za opsluživanje“, Gec i Majer sa svojim vozilom stigla u Beograd, oni su se javili kod BdS-a Šefera, koji ih je uputio na vođu Gestapoa. Zatler je u međuvremenu dobro obavio posao i skoro završio pripremne radove. Organizaciju akcije preneo je na logorskog komandanta Sajmišta, austrijskog unteršturmfirera Herberta Andorfera.

2. „SS-unteršturmfirer Herbert Andorfer

Radno područje: Odeljenje III, bez posebnih zadataka"

Herbert Andorfer, poreklom iz Linča, tek je pre izvesnog vremena došao u Srbiju.²⁶ Nakon rada u Odeljenju III (Obaveštajna služba za unutrašnjost) u Insbruku i Salzburgu, dospao je posle napada na Jugoslaviju u Zagreb kao pripadnik SS rukovodećeg štaba Fuksove akcione grupe. U njegovom esesovskom personalnom listu pretpostavljeni su ga ovako okarakterisali:

²² Andorferov proces, priloženi spisi, Šeferovo saslušanje, 16. 1. 1952.

²³ BA, 70 Jugoslavija, Bd 33, Sudenje Šeferu, str. 64.

²⁴ Državna uprava (StA) Stuttgart, 15 Js 85/67, „Postupak protiv Edgara Engea“, svedočenje Emanuela Šefera 28. 6. 1967.

²⁵ Na „Procesu gasnih kola“ (Proces Pradel) Pradel je potvrdio daje u Srbiju poslao gasna kola.

²⁶ Podaci o Andorferovom napredovanju uzeti su, ukoliko nije naznačeno drukčije, iz njegove sudske presude (ZStL, 503 AR 2656/67, Presuda Herbertu Andorferu).

„A.(ndorfer) poseduje otvoren karakter. Pouzdan je, iskren, veran u druželjubiv. Njegovi osnovni stavovi i držanje su na liniji najnovijeg gledanja na svet. Kod njega na zadovoljavajući način postoje budnost i okretnost. Pri izvršavanju službenih zadataka, kao i u svom privatnom životu A. pokazuje naglašenu samostalnost i puno samoinicijative.“²⁷

Andorfer se pokazao i u zadacima u Jugoslaviji kao „neograničeno upotrebljiv“. U leto 1941. osvedočio se u akciji protiv partizana u blizini Marburga (Maribora) i napredovao je u čin SS untersturmfirera pre nego što je 29. oktobra 1941. prekomandovan u Beograd za zapovednika Sipoa.²⁸

Andorfera je njegovo prvo zaduženje odvelo u Sabac. Nakon gušenja oružanog ustanka u jesen 1941. zarobljen je relativno velik broj partizana i četnika koji su upućeni u konclogor u Sapcu. On je u tom logoru zatekao još oko 1.200 lica, većinom partizane i četnike.²⁹ Nakon „kaznene akcije“ generala Bemea okupacione vlasti su se potrudile da brzo provere politički identitet zarobljenika, da bi „bezopasne“ civile izdvojili i poslali kući, a da bi partizane i četnike uputili na prinudni rad u srpske rudnike ili da ih streljaju. Andorfer je, prema sopstvenim podacima, bio zadužen za političko proveravanje zarobljenih četnika.³⁰ Evakuacija logora otpočela je početkom decembra 1941, a sredinom januara 1942. velikim delom je završena streljanjem oko 500 partizana.³¹

Time je završena Andorferova akcija u Sapcu:

„Nakon izvršenja ovog zadatka [...] vratili smo se opet u Beograd i bili smo takoreći bez posla.“³²

Andorfer nije dugo ostao bez posla. U Beogradu se javio svojoj službi, Odeljenju III (Obaveštajna služba za unutrašnjost). Načelnik tog odeljenja bio je Andorferov zemljak SS šturmbanfirer Hans Reksajzen (Rexeisen) poreklom iz Filaha. U toku reorganizacije „Fuksove akcione grupe“ i on je iz Hrvatske premešten u Beograd na mesto u Sigurnosnoj policiji.

Za razliku od ostalih odeljenja službe zapovednika sigurnosne policije³³ koja je sa 100 sad narasla na oko 400 ljudi, u Odeljenju III „nisu radili činovnici, već isključivo partijski ljudi, izričito partijski i SS nameštenici.“³⁴

Reksajzen je bio stari SD-ov aktivista. Kao ilegalcu od 1933. do 1935. povereno mu je organizovanje SD u Filahu, krajem 1938. premešten u SD Klagenfurta, pre nego što je u proleće 1941. došao u Hrvatsku u „Fuksovu akcionu grupu.“³⁵ Reksajzen je ubrzo našao odgovarajući zadatak Andorferu. U tek uspostavljenom konclogoru Sajmište mesto komandanta još nije bilo popunjeno:

²⁷ BA, R 58/841, Personalni list pripadnika glavnog ureda SD, Herberta Andorfera, Ocena SS Sturmbanfirera Dr.-a v. Gelba, SD-odsek Insbruk, 23. 8. 1939.

²⁸ *Isti izvor*, SS-personalni list Andorfera.

²⁹ Glišić, *Concentration Camps in Serbia (1941-1944)*, str. 710.

³⁰ Andorferov proces, zapisnik o Andorferovom saslušanju, 30. 8. 1967.

³¹ *Isti izvor*.

³² *Isti izvor*, Zapisnik o saslušanju 30. 8. 1967.

³³ Andorferov proces, priloženi spisi, zapisnik o Seferovom saslušanju, 25. 1. 1952.

³⁴ ZStL, AR 1256/61, Bd. 2, svedočenje Ernsta Venera M., bivšeg adutanta BdS Šefera, 16. 2. 1952.

³⁵ BDC-spis Hans Reksajzen.

„U to vreme potražio me je Reksajzen i rekao da mu je poznato da nerado obavljam poslove za pisaćim stolom, te bi stoga imao za mene neko drugo zanimanje[...]. Kad sam stvarno preuzeo upravljanje logorom, danas više ne znam tačno. Ako je Šefer početkom januara (1942) postao BdS u Beogradu, onda biće da sam preuzeo komandu logorom krajem januara, početkom februara (1942). Ni kao komandant logora nisam pripadao Odeljenju IV, već sam bio prosto odvojen. Uopšte nisam bio u vezi sa ljudima iz Odeljenja IV. Moj voda odeljenja ostao je, štaviše, i dalje Reksajzen.“³⁶

Upitan o nadležnosti Gestapoa (Odelj. IV) za „jevrejska pitanja“, Andorfer je rekao:

„Ni danas još ne znam zašto sam baš ja došao na položaj logorskog komandanta, kad je na jevrejskim pitanjima radilo Odeljenje IV. Kao što sam već pomeno, u Referatu III nije bilo previše posla, što će i Reksajzen moći da potvrdi. Svoje postavljene za komandanta mogu samo tako da protumačim, da je Sefer znao za naš neznan delokrug, te mi je poverio baš taj zadatak. [...] A može biti i daje izbor pao na mene, jer je Sefer znao da sam po građanskom zanimanju hotelski stručnjak i verovatno bio mišljenja da sam pogodan za izvršavanje takvih upravnih zadataka.“³⁷

Krajem januara 1942. Andorfer je preuzeo komandu nad konclogorom Sajmište. Zamenio je po rangu nižeg, dosadašnjeg upravnika logora, šarfirera Edgara Engea, koji mu je tada dodeljen kao adutant. Upravljanje logorom bilo je relativno jednostavno. Onih oko 500 jevrejskih muškaraca bavili su se administracijom logora u vidu „samoupravljanja“. Njima je pripalo da dele namirnice, da raspoređuju poslove i da organizuju jevrejsku stražu koja je patrolirala duž ograde od bodljikave žice.³⁸ Izvana je logor na smenu čuvalo po 25 pripadnika 64-og Pol. res. bataljona. Andorfer je imao malo posla:

„Logorom su zapravo upravljali samo zatočenci. Postojao je muški i ženski upravnik logora, kao i upravljačko osoblje od oko 30 ljudi koji su obavljali kancelarijske poslove. [...] Logor je bio opkoljen bodljikavom žicom i čuvali su ga policajci. Straža je bila izvan ograde i nije imala nikakva posla na samom terenu logora. Ljudi BdS-a nisu se ni zadržavali u logoru. Od nemačke strane nije zapravo ni postojalo logorsko osoblje. Moj zadatak sastojao se, u stvari, samo u tome da mi jevrejski upravnici podnose molbe i žalbe i da su me morali pitati pre sprovođenja nekih poboljšanja i uređenja. Tako je, jednom uređena prostorija za tuši-

³⁶ Andorferov proces, Zapisnik o saslušanju, 30. 8. 1967. U toku suđenja stalno se postavljalo pitanje da li je Andorfer u Beogradu pripadao Gestapoovom jevrejskom referatu (Odeljenju IV) ili mu je samo za vreme trajanja njegove funkcije dodeljen, ali to, usled kontradiktornih svedočenja, nije moglo da bude konačno razjašnjeno.

³⁷ *Andorferov proces*, Zapisnik o saslušanju 27. 9. 1967. Kao svedoci na suđenju, ni Sefer ni Reksajzen nisu hteli da se sećaju Andorfera. Na pitanje da li smatra mogućim daje pripadnik njegovog Referata bio postavljen za logorskog komandanta, Reksajzen je odgovorio: „Svakako ne smatram isključenim da su pripadnici Referata III bili zaduživani i zadacima koji su bili u kompetenciji nekog drugog referata. Ne sme se gubiti iz vida daje ta služba u Beogradu bila mala, te da su, tako reći, svi bili neposredno potčinjeni rukovodiocu (Seferu). Kad je trebalo pokretati neku akciju, na primer zatvaranja ili slično, a personal nije bio dovoljan, onda su se angažovali svi članovi službe.“ (*Andorferov proces, Reksajzenovo svedočenje*, 27. 9. 1967).

³⁸ Browning, *Fateful Mouths*, str. 71.

ranje, potom je načinjen mali lazaret i najzad, došlo je i do poboljšanja u kuhinjskom prostoru. Za to poboljšanje nije poslat materijal izvana, već su se za potrebno proširenje koristile prazne logorske hale. O snabdevanju i ostalim dostavljanjima zapravo i nisam morao da se brinem.³⁹ Pošto je pre početka akcije (ugušivanja) već bilo prilično hladno, a zalihe drva bile pri kraju, jednom sam se - umoljen od jevrejske uprave logora - pobrinuo za isporuku drva za ogrev. Poručena drva stigla su vodenim putem i brod su istovarili zatočenici. To su uglavnom radile mlade žene, pošto je u logoru bilo srazmerno malo muškaraca."⁴⁰

Andorfer je noćivao u svom beogradskom stanu. Svakog jutra je ispostavljaio svojoj službi u Beogradu izveštaj o stanju u logoru.⁴¹ Potom se odvezao u logor, gde su mu jevrejski upravnici podnosili izveštaj o najnovijem stanju. Po Andorferovoj izjavi, između njega i zatočenika-upravnika ubrzo je uspostavljen lični odnos: pio je s njima kafu. kartao se i objasnio je zatvorenicima da će uskoro biti prebačeni u Rumuniju.⁴² Otrpilike u prvoj sedmici marta 1942. Andorfer je bio pozvan u svoju službu. Tamo je obavešten da će uskoro da stigne iz Berlina „specijalno vozilo" u kojem Jevreji iz logora treba da budu „uspavljivani".⁴³ Neposredno posle toga otpustili su iz logora one 292 zatočene romske žene i decu. Andorfer je skovao toliko jednostavan, koliko i đavolski plan, da bi obezbedio tok gušenja ako je moguće bez trzavica:

„Ja sam pre početka akcije dao da se razglase nove najave i skrenuo pažnju zatočenicima, da ih nećemo preseliti na Istok, već privremeno kao na međustanicu na jugoslovenskoj teritoriji."⁴⁴

Medutim, zatvorenici su hteli da saznaju tačnije pojedinosti o novom logoru. Da bi učinio kraj neprestanim zapitkivanjima logoraša, Andorfer je sastavio fiktivan raspored za novi logor i okačio ga na zid.⁴⁵ Da bi otklonio svaku sumnju,

¹⁹ Ova izjava je utoliko tačna, što je Feldkomandatura u Beogradu određivala količinu namirnica, a gradska uprava davala nalog da se ta određena količina pošalje u logor. Andorfer je imao samo da potvrdi prijem namirnica. Kako dopremljivane namirnice (koje su isplaćivane iz opljačkane jevrejske imovine) ni iz daleka nisu bile dovoljne da bi obezbedile opstanak logoraša, bio bi Andorferov zadatak da interveniše kod nadležnih. Dok je Andorferov prethodnik na položaju logorskog komandanta (Edgar Enge) više puta tražio povećanje količine dostave, u spisima nema nikakvog traga o Andorferovoj aktivnosti ovakve vrste.

⁴⁰ *Andorferov proces*, Zapisnik saslušanja od 30. 8. 1967.

⁴¹ BA Jugoslavija, Bd 33, Tužba protiv BdS Šefera, str. 29.

⁴² Browning, *Fateful Months*, str. 79f. Iako ulepšane, ove Andorferove namerno date izjave mogle su u najmanju ruku da budu blizu istine. One potvrđuju prihvatljivu pretpostavku da u sedmicama pre dolaska gasnog vozila Andorfer nije bio obavešten o budućoj sudbini logoraša.

⁴³ *Isti izvor*, str. 79.

⁴⁴ *Andorferov proces*, Zapisnik saslušanja od 5. 7. 1967.

⁴⁵ Prilikom saslušanja Andorfer je iznosio humane pobude za svoje manevrisanje obmanama: „Nisam dobio nikakvo naređenje da obmanjujem zatočenike zbog predstojećeg odvođenja. Ja sam jednom već pomenuto obaveštenje izdao samo da ljudima ne bih naneo nepotrebne patnje. Hteo sam ih poštediti straha od smrti. Ne bi se ništa promenilo i da nisam dao izlepiti plakat. Ne verujem da bi logorašima pošlo za rukom da masovno pobegnu" (*Andorferov proces*, zapisnik saslušanja od 27. 9. 1967). Sudje prihvatio Andorferovo obrazloženje i uzeo gaje kao olakšavajuću okolnost: „Sud stoga nije stekao pouzdanu ubedenje da je optuženi hteo da pojača ili produbi obmanjivanje zatočenika, odnosno, daje samo prihvatanjem uzeo u obzir takav efekat". (ZStL, 503 AR 2656/67, Presuda Andorferu, str. 20).

U pismu autoru Andorfer poriče daje ikada izdao objave ili fiktivne logorske raspodele u konlogoru (Andorferovo pismo autoru, 5. 8. 1993).

obznanio je da logoraši mogu poneti sa sobom svoj prtljag; sem toga da svaki transport treba da prati po jedan jevrejski lekar i bolničarka. U svom neznanju zatočenici su pomislili da svaka promena mesta može da donese samo poboljšanje u odnosu na jezivo stanje u konclogoru Sajmište, pa su se masovno javljali dobrovoljno za pretpostavljeno preseljenje. Andorfer nije morao čak ni da grupiše kandidate za smrt u pojedinačnim transportima:

„Mislim da se prisećam kako su jevrejski upravnici logora pojedinačno određivali ko će kog dana da bude otpremljen.“⁴⁶

Između početka marta i maja 1942. godine, svakog jutra sem nedeljom, dolazila su dva kamiona iz Beograda na Sajmište. Manji kamion je ulazio u logor i stao pred zgradu komandanta. Tamo su već čekali oni logoraši koji su se prethodne večeri dobrovoljno bili prijavili za „preseljenje“. Andorfer ih je posavetovao da „sa sobom ponesu samo najvrednije stvari. To im je govorio prijateljskim tonom, uz obrazloženje da će biti odvedeni na rad u drugi, bolji logor, gde će snabdevanje biti dobro, čak veoma dobro.“⁴⁷

Članovi grupe su, dakle, ugorali svoje prtljage u vozilo i ne sluteći ništa prišli sivo ofarbanom Zaurer-kamionu koji ih je čekao pred ulazom u logor. Jedan od dvojice vozača delio je deci slatkiše pre ukrcavanja, tako da su se ona stalno okupljala oko gasnih kola, pa je zauzimanje mesta išlo brzo. U unutrašnjosti vozila od oko 10 kvm bilo je postavljeno po širini oko 10 klupa na kojima se smestio svaki put oko 50 do 80 logoraša.⁴⁸ Tada su se zatvarala zadnja dvokrilna vrata. Gasni auto je krenuo u pravcu savskog mosta. Za njim su išla otvorena prtljažna kola i Andorferov auto. Kada je konvoj stigao do mosta, morao je Andorfer da pokaže posebne isprave na hrvatskoj granici, na osnovu kojih su hrvatski i nemački graničari neometano i nekontrolisano propuštali zatvoreni kamion. Stigavši na srpsku stranu, skrenula su prtljažna kola i odvozila imovinu žrtava u beogradski depo nacističke ustanove za staranje o narodu. Gasna kola su malo zastala, jedan od vozača okrenuo je polugu, čime se gas uvodio u unutrašnjost vozila. Počevši od tog momenta u toku vožnje - prečicom kroz Beograd - do odredišta Avale, oko 15 km jugoistočno od srpske prestonice, Jevreji u vozilu gušeni su gasom. U svojim službenim kolima Andorfer je neposredno pratio vozilo-ubicu. Kad su gasna kola stigla do strelišta Avala (koje je još u jesen 1941. godine postalo stratište za taoce), već je jedna grupa zarobljenika iskopala jamu za Jevreje ugušene u vozilu:

„Ja sam kopao jamu za ugušene. Mi smo morali samo da iskopamo jamu, druga grupa zarobljenika, koju su svakoga dana dovodili Nemci, morala je posle da zatrpajame. [...] Izdaleka sam video kako stižu mala kola u kojima je sedeo nemački oficir. Onda su došla velika zatvorena kola iz kojih je kuljao gust dim. [...].

⁴⁶ *Andorferov proces*, zapisnik saslušanja od 27. 9. 1967.

⁴⁷ Svedočenje Hedvige Šenfajn (Schoenfein). citirano prema: „Večernjim novostima“ od 15. 5. 1967.

⁴⁸ ZStf, AR 1256/61 svedočenje Hedvige Šenfajn.

Ja sam mesecima, između marta i maja 1942, kopao ove jame za ugušene Jevreje. Kad su naši nemački stražari videli da dolazi konvoj, oni su nas oterali i zabranili nam da posmatramo. [...] U to vreme sam iskopao 81 ili 82 masovna groba u kojima je zakopano oko 100 ubijenih."⁴⁹

Druga grupa zarobljenika morala je da istovaruje mrtve i potom da zatrpa jame.⁵⁰ Svakodneвно je ove grupe zarobljenika pripadnik 64-og Pol. Res. bataljona Karl W., koji je već učestvovao u streljanju jevrejskih muškaraca u jesen 1941. godine,⁵¹ sa tri njegova druga iz bataljona dovodio na mesto užasa:

„Negde početkom 1942. [...] morao sam se, upućen od moje čete, javiti komandantu Baterije 1. Jostenu. On mi je objasnio da sa nekoliko ljudi treba da se javim SD-u u Beogradu. Kako je grupa morala da ima četiri člana, ja sam izabrao pripadnika teške mitraljeske jedinice Paula Š. i pripadnike čete, Lea L. i Karla L., pa sam sa njima otišao SD-u, gde sam se prijavio službi tadašnjeg SS oberšturm-firera Andorfera. On mi je naložio da sledećeg jutra u tačno određeno vreme sa svojim ljudima budem u Beogradskoj kaznioni. Tamo je trebalo da preuzmem radnu grupu sastavljenu od kažnjenika i da se sa njima odvezem do strelišta Avale. Bliža uputstva mi nije dao. Sledećeg jutra, zajedno sa pomenutim pripadnicima čete, otišao sam do Kaznione, preuzeo radnu grupu od sedam zatvorenika i odvezao sam se LKW-om SD-a do strelišta. Ubrzo je stigao i SS oberšturm-firer Andorfer PKW-om. Kad je stiglo jedno gasno vozilo - da je reč o takvom vozilu saznao sam iz Andorferovih objašnjenja - A.(ndorfer) mi je dao tačna uputstva u vezi sa mojim zadacima. Andorfer mi je objasnio daje kamion dovezao Jevreje iz zemunskog logora, koji su ugušeni gasom. U međuvremenu, kamion je dovezen blizu već iskopane jame. Andorfer je zajedno sa mnom prišao tom mestu. Od njega sam dobio nalog da vodim računa da niko iz sedmočlane radne grupe ne pobegne dok se ubijeni Jevreji ukopavaju. Sad je počelo istovarivanje vozila, što je trajalo oko pola sata. Za to vreme Andorfer je ostao sa nama. Jednog od mojih ljudi postavio sam da stražari na razdaljini od oko 50 do 60 metara na prilaznom putu do mesta ukopa, da nepozvani ne bi ometali naš posao. Nas trojica smo onda stražarila nad radnom grupom [...]. Sa tovarom tog kamiona jedna jama napunjena je do vrha [...]. Iskopana jama bila je po mom mišljenju oko 5 metara duga, 2 metra široka i takođe oko 2 metra duboka. Ove vožnje gasnog kamiona ponavljale su se svakodneвно, a dešavalo se često da je vozilo dvaput na dan pro-

⁴⁹ Iskaz „jamskog zarobljenika" Milutinovića od decembra 1944 (citirano prema Selah, *Sajmište - An Extermination Camp in Serbia*, str. 252, prevedeno na nemački).

⁵⁰ Stručnjaci za gasna kola pri RSHA došli su do zaključka da istovarivanje gasom ugušenih ljudi sopstvenim policijskim osobljem ima nepovoljne posledice. Tako je dr Beker, glavni hemičar pri RSHA pisao u vezi s akcijom eutanazije: „Upozorio sam komandante dotičnih S. K. (Komande za sigurnost) kakve ogromne psihičke i zdravstvene štete može ovaj posao da ima za ljude, ako ne odmah, onda kasnije. Ljudi su se žalili na glavobolju koja nastupa posle svakog istovarivanja" (*Andorferov proces*, priloženi spisi Bd 3, Bekerovo pismo Raufu, 16. 5. 1942).

⁵¹ *Isti izvor*, priloženi spisi Bd 2, saslušanje svedoka Karla W., 24. 11. 1964.

lazilo put [...]. Hteo bih da kažem, da tada nisam razmišljao o nepravdi koju je činila SD, svakako ne u meri u kojoj se to čini danas."⁵²

Andorfera je na put od logora do mesta ukopavanja najčešće pratio njegov tadašnji adutant, SS šarfirer, Edgar Enge. Na svom procesu Enge je opisao istovaranje usput ugušenih Jevreja:

„Ukopavanje ugušenih Jevreja obavljeno je uvek na istom terenu. Gasni kamion dovožen je blizu jame. Po otvaranju vrata (vozila) moglo se utvrditi da su se leševi po pravilu nalazili više u zadnjem delu unutrašnjosti kamiona. Zatvorenici su tada prenosili leševe u jame i zatim ih prekrivali zemljom. Nije mi palo u oči daje bilo neobično malo leševa muškaraca. Znakove života nisam primetio ni u jednom slučaju. Lica su bila bleđa. Gasna kola nisu bila mnogo uprljana. Videli su se uglavnom samo tragovi povraćanja u unutrašnjem delu. Ukopavanju nije prisustvovao lekar, takođe nije utvrđivano pojedinačno da li su ugušeni Jevreji stvarno bili mrtvi [...]. O samim gasnim kolima hteo bih da kažem: kola su ličila na zatvoreni kamion za prevoz namirnica. Pozadi su imala vrata koja su bila osigurana koso postavljenom gredom. Iznutra su kola bila obložena limom. Na podu se nalazila rešetka od letvi, koja se mogla izvaditi. Vozilo je svaki put čišćeno u dvorištu naše službe. To su radila ona dva vozača."⁵³

Tokom dva meseca, dan za danom, obavljalo je gasno vozilo svoje ubilačke vožnje. Da bi se ubrzalo pražnjenje jevrejskog logora, kamion je aktiviran najčešće dvaput dnevno. Početkom maja 1942. godine akcija je okončana - onih oko 7.500 Jevreja konclogora Sajmište, pretežno žene i deca, ugušeno je gasom.⁵⁴ Kad su i poslednji Jevreji zakopani, prisutni nemački organi mašinkama su usmrtili onih sedam srpskih zatvorenika, članova „grobarske grupe", pa su ih ubacili u jamu preko ostalih.⁵⁵

⁵² *Isti izvor.* Prilikom glavnog Andorferovog saslušanja „nije se moglo sa sigurnošću" razjasniti da li su ona četiri pripadnika policije dobila od Andorfera instrukcije za njihove zadatke pre upućivanja na akciju (ZStL, 503 AR 2656/67, Presuda Andorferu). U pismu autoru Andorfer negira daje davao takva uputstva pripadnicima policije (Andorferovo pismo autoru, 5. 8. 1993). Svedok Karl W. govori o nekom SS oberšturmfireru kod koga se grupa morala javiti pre akcije. Andorfer je u to vreme bio u rangu SS unteršturmfirera.

⁵³ *Isti izvor.* Priloženi spisi Bd 1, Zapisnik o saslušanju Edgara Engea, 21.1. 1966.

⁵⁴ Broj gasom ugušenih Jevreja ne može se više tačno proceniti. Nakon pregleda - svakako nepotpunih i kontroverznih - izveštaja o stanju u logoru Sajmište između decembra 1941. i početka maja 1942., Selah dolazi do zaključka daje najmanje 8.000 ljudi palo kao žrtva ugušivanja gasom (Selah, *Sajmište - An Extermination Camp in Serbia*, str. 255). Zvanične jugoslovenske službe iznose broj od 7.500 ugušenih (The Crimes of the Fascist Occupants and Their Collaborators Against Jews in Yugoslavia, summary, str. 4). Na saslušanju pred jugoslovenskim sudskim većem, zamenik BdSa, SS oberšturmbanfirer Tajhman (Teichmann) procenio je broj ubijenih Jevreja na 7.000 (BA, Tajhmanov proces, zapisnik o saslušanju Ludviga Tajhmana, 17. 9. 1946).

⁵⁵ Kako u slučaju istraživanja o policajcima, tako i na sudjenjima Andorferu i Engeu, značajnu ulogu je igralo, sa gledišta prava, pitanje strelaca - ubica. Svi učesnici ili su tvrdili da nisu videli ništa, samo da su čuli pucnje, ili su jedan na drugoga svaljivali krivicu za ubistva, tako da se nije mogla otkriti istina o strelcima.

Po završetku gasne akcije ostalo je u logoru još nekoliko osoba. Većinom nejevrejke koje su bile udate za Jevreje. One su posle nekoliko dana puštene pod uslovom da drže u najstrožoj tajnosti sve što se u logoru dešavalo.⁵⁶

Jedna od njih bila je Dorotea Fink, koja je sa svojim jevrejskim suprugom Valterom, kao učesnica „kladovskog transporta" dospela u šabački logor. Ona je tamo prvo izgubila muža, pa je potom sa jevrejskim ženama i decom tog transporta dovedena u konclogor Sajmište. U pismu svom deveru pisala je po završetku rata:

„Sad sam imala sreću, neko je poneo moje pismo u Nemačko poslanstvo u Beogradu. Pismo je došlo u prave ruke, a potrajalo je još neko vreme dok me je SS morao pustiti na slobodu. Moje prvo pitanje bilo je, naravno, o Valteru. Sa podrugljivim osmehom rekli su mi da je on već odavno na onome svetu. Htela sam da dobijem potvrdu o tome. Odbili su [...]. Tako sam ostala u Beogradu i izdržavala se šivenjem [...]. Htela sam da se vratim u Berlin. I to su mi odbili. Napokon, posle godinu dana dobila sam dozvolu da otputujem u Nemačku. Bilo je to u junu 1942. godine. Čula sam od žena iz logora Sajmište daje izbila neka zaraza, pa su ih sve ustrelili. Sad sam dobila od Poslanstva pismo za Nemačku u kojem piše: „Valter Izrael Fink je umro 16. oktobra 1941. u Sapcu."⁵⁷

U logoru je naposletku ostala mala grupa banatskih Jevreja, nemačkog maternjeg jezika i šačica preživelih iz 'kladovskog transporta'. Oni su morali da pospreme logor. Kad su taj posao završili, onda su i njih streljali, krajem maja 1942.⁵⁸

Andorferova zavaravanja Jevreja bila su pun pogodak. Samo nekoliko dana pre kraja ugušivanja pričao je zatočeni jevrejski dečak nekom srpskom zarobljeniku koji je upravo dospao u logor raspitujući se o svojim jevrejskim poznanicima:

„Da, da, oni su bili tu [...]. Ali su nedavno odvedeni u pravcu Poljske. Svi ćemo mi dospeti tamo u geto. Čuli smo daje život tamo mnogo bolji. Odrasli će da rade tamo, a mi deca ćemo da idemo u školu. Većina naših je već otišla, a ja već jedva čekam da idem za njima."⁵⁹

Medu nemačkim okupatorima brzo se pronela vest o masovnom ubijanju. Unutar SD bila je „javna tajna" [...] da su u kamionu Jevreji ugušeni gasom."⁶⁰ U Pol. Res. bataljonu 64. takode se pouzdano znalo:

„Vest o našoj aktivnosti procurila je u četi i uprkos čuvanja tajne, pošto je i od pripadnika naše čete bila sastavljena straža na parkiralištu vozila, koji su više puta imali priliku da ga vide."⁶¹

⁵⁶ Selah, *Sajmište - An Extermination Camp in Serbia*, str. 253. Jevrejske žene koje su bile udate za nejevreje - za razliku od prakse u nemačkom Rajhu - u Srbiji nisu bile izuzete od istrebljenja. Obe sestre, beogradske Jevrejke Sidonije Jar, Milena i Milica, uprkos njihovim brakovima sa nejevrejima, ubijene su u logoru Sajmište (YVA, 03/3457, Intervju Jozefa Šibera (Schieber) sa Sidonijom Jar, marta 1968.

⁵⁷ YVA, 010/12. Pismo Dorotee Fink, Herniju Finku, 22. 8. 1945.

⁵⁸ Selah, *Sajmište - An Extermination Camps in Serbia*, str. 253.

⁵⁹ Citirano prema: *isti izvor*, str. 251 (prevedeno na nemački).

⁶⁰ Andorferov proces, priloženi spisi Bd 3, Zapisnik sa saslušanja Edgara Engea, 2. 5. 1966.

⁶¹ ZStL, 503 AR 1256/61, Bd 7. Prepis saslušanja Karla V., 24. 11. 1964.

Načelnik odeljenja kod vojnog zapovednika Turnera, dr Valter U., setio se da je u proleće 1942. godine: „Iz krugova folksdojčera (saznao) da su jevrejski zatočnici Zemunskog logora gasom ugušeni.“⁶²

Leševi žrtava ukopavani su na strelištu. Tu su nemačke trupe redovno održavale vežbe u gađanju. Vozač LKW-a beogradske Feldkomandanture, Anton V., ispričao je kako je otkrio ostatke ugušenih Jevreja:

„Jednog dana, kad je organizovana vežba u gađanju, svi su se pripadnici naše Komandanture, koji su bili na dužnosti, odvezli kolima LK do strelišta koje se nalazilo oko 14 do 15 km jugoistočno od Beograda. Po dolasku na strelište morao sam, po naređenju, svojim kolima da dovezem mete do kraja strelišta [...]. Kako sam poznavao izgled terena levo i desno od ceste, palo mi je u oči ovoga puta da se na delovima zemljišta neposredno pored puta nalazi sveže nabačeni sloj zemlje, da više nema trave. Zapazio sam i obrise četverougaoih uzvišenja. Posredi su bili brojni slični pravougaonici u veličini od približno po 5 puta 10 metara, a i više ako između njih nije bilo drvo. Zato sam zaustavio svoje LK vozilo i izašao sa svojim drugom sa kojim je trebalo da postavljam mete [...]. Pošto je bilo još toplo godišnje doba [...] odmah sam osetio sladunjav miris koji me je podsetio na meso u raspadanju. Kad sam prišao bliže, primetio sam pukotine u zemlji iz kojih su virili komadići tkanina, odnosno delovi odeće. Sigurno su u pitanju bile ženske haljine. To sam tačno video. Delove muške odeće nisam uopšte video. Biće da je u ovom slučaju, po mom mišljenju, bilo reči o masovnom groblju žena.“⁶³

U to vreme ubice još nisu tako strogo čuvale tajnu. Tek kad je na pomolu bio slom nacista, nastojali su da užurbanim akcijama zatru tragove njihovih masovnih ubistava: novembra 1943. stigla je u Beograd „specijalna komanda 1005“ vode akcione grupe Paula Blobela. Četiri meseca je trajalo iskopavanje leševa streljanih i ugušenih žrtava, od kojih su načinili lomače i spalili ih.⁶⁴

Nov način ubijanja funkcionisao je bez problema. Andorferu, o čijoj je delatnosti u njegovom SS personalnom listu zapisano: „Odeljenje III, bez naročitih zadataka“,⁶⁵ postalo je uskoro isuviše dosadno to praćenje gasnog vozila. Zato je sve češće prepuštao tu ulogu svom adutantu Engeu. Gušenje gasom postala je rutinska stvar.

Istrebljenjem Jevreja Andorfer je završio svoj zadatak u Srbiji. Opet je premešten u SD u Salcburgu, a od 1943. bio je angažovan u Italiji protiv partizana.

Pri kraju rata, u Italiji, ranjen je u glavu i, po sopstvenoj izjavi, tek je u nekom švajcarskom lazaretu ponovo došao k svesti. Andorfer je navodeći lažno ime, dobio pasoš. Navodno je uz pomoć SS-ove organizacije za bekstva, zvane „Odesa“, dospao prvo u Švedsku, a odatle u Venecuelu. Pedesetih godina vratio

⁶² *Isti izvor*, Bd 2, Svedočenje dr Valtera U., 5. 4. 1952.

⁶³ *Isti izvor*, 503 AR 12/62, Priloženi spisi Bd 6, Prepis saslušanja Antona V., 9. 8. 1962.

⁶⁴ *Isti izvor*, 503 AR-Z 115/77, Ispitivanja u slučaju pripadnika „Specijalne komande 1005“; vidi i Selah, *Sajmište - Ari Extentionation Camp in Serbia*, str. 254.

⁶⁵ BA R 58/841, SS personalni list Herberta Andorfera.

se u SR Nemačku, pa je 1964. u austrijskom generalnom konzulatu u Hamburgu zatražio pasoš pod svojim pravim imenom, koji je bez problema dobio.⁶⁶ Godine 1966. u SR Nemačkoj raspisana je poternica za Andorferom, a 1967. u Minhenu je uhapšen i predat austrijskim vlastima. Ubrzo posle toga, Andorfer je isporučen Saveznoj Republici Nemačkoj gde mu je nemački sud izrekao kaznu od dve i po godine zatvora zbog pomaganja ubistva.⁶⁷

I Andorferovom adutantu, šarfireru Edgaru Engeu, koji je još ujesen 1941. godine u svojstvu ovlašćenog BdS-a prisustvovao barem jednom streljanju Jevreja od Vermahta,⁶⁸ organizovan je proces u SR Nemačkoj. Državni tužilac je tražio četiri i po godine robije.⁶⁹ Enge je proglašen krivim za pomoć pri ubijanju, „ipak se odustaje od kazne.“⁷⁰

Početkom maja 1942. godine ugušeni su gasom poslednji Jevreji iz logora Sajmište. BdS Sefer, koji je indirektno obavešten o završetku akcije, poslao je tada telegram rukovodiocu akcija gasnim kolima u RSHS Pradelu:

„Predmet: Zaurer - specijalno vozilo

Postupak: Bez. (postupka).

Vozači SS šarfireri Gec i Majer izvršili su poseban nalog, tako da će imenovani sa gorepomenutim vozilom moći da bude prekomandovani natrag. Usled napukline na zadnjoj polovini osovine nije moguć prevoz kolima, zato sam izdao nalog da se vozilo železnicom dopremi do Berlina. Može se očekivati da će stići 11. ili 12. 4. 42. Vozači Gec i Majer prate vozilo.“⁷¹

Sada je Sefer mogao ponosito da uputi u Berlin konačno javljanje: „Srbija bez Jevreja“!⁷²

(Prevela A. Eremija)

⁶⁶ *Andorferov proces*, zapisnik saslušanja od 21. 2. 1968.

⁶⁷ ZStL, 503 AR 2656/67, Presuda na procesu protiv Herberta Andorfera, str. 29f.

⁶⁸ Uporedi Lipeov (Liepe) izveštaj o „streljanju talaca“ zbog „prepada kod Topole“, str. 89.

⁶⁹ „Ludviksburšk novine“. 11.6. 1968.

⁷¹ ZStL. 503 Ar 706/66, Bd 3, Presuda na procesu protiv Edgara Engea, 5. 8. 1968.

⁷² *Andorferov proces*, priloženi spisi Bd 3, telegram BdS-a Sefera RSHS-u, Odelj. II D3, z.Hd. Majoru Pradelu, 9. 6. 1942.

¹² Ovaj dokument nije sačuvan. Ipak, prema sopstvenoj izjavi, Sefer je ovako sročeni telegram poslao RSHA-u (BA. 70 Jugoslavija, Bd 33, Presuda na procesu protiv dr Emanuela Sefera, 20. 6. 1953., str. 15).